

**M. NIZANOVTIŃ SATIRALIQ GURRIŃLERINDE FRAZELOGIYALIQ
SINONIMLERDI QOLLANIW**

Berdimuratova A.A.

magistrantı

albinaberdimuratova110@gmail.com

Ilimiy basshı: Aynazarova G.B.

docent QMU

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15643780>

Annotaciya: Tildagi leksik sinonimlar ishida frazeologik sinonimlar muhim o'rin tutadi. Ular o'zlarining manilik va ekspressiv manlari bilan bir-biridan farq qiladi. Maqolada ko'rsatib o'tilgan qoraqalpoq yozuvchi M.Nizanovning satirik hikoyalarida frazeologik sinonimlar qo'llanilishi, ularni qo'llashda yozuvchi mahorati haqida gap ketadi.

Kalit so'zlar: frazeologizm, frazema, frazeologik sinonimlar, ekspressivlik, satira, yumor, qahramon portretlari.

Аннотация: Фразеологические синонимы играют важную роль в работе лексических синонимов языка. Они отличаются своими манилическими и экспрессивными значениями. Использование фразеологических синонимов в сатирических рассказах упомянутого в статье чернокожего писателя М.Низанова свидетельствует о мастерстве писателя в их применении.

Ключевые слова: фразеологизм, фразема, фразеологические синонимы, экспрессивность, сатира, юмор, портреты героев.

Abstract: Phraseological synonyms play an important role in the work of lexical synonyms of the language. They are distinguished by their manilic and expressive meanings. The use of phraseological synonyms in the satirical stories of the black writer M. Nizanov mentioned in the article testifies to the writer's skill in their application.

Key words: phraseology, phraseology, phraseological synonyms, expressiveness, satire, humor, and portraits of characters.

Frazeologiyalıq sóz dizbekleri qálegen tildiń sózlik quramınıń eń bir bay qatlama bolıp esaplanadı. Sonlıqtan da olar kórkem shıǵarmalarda tiykarǵı til baylıqlarınıń biri sıpatında xızmet etedi. Frazeologizmler oyımızdı, pikirimizdi obrazlı etip kórkemlep, eń názik semantikalıq-stillik boyawları menen oqıwshıǵa tolıq jetkeriw ushın qollanıladı. Frazeologizmlerge sinonimiya, antonimiya, omonimiya, polisemiya, variantlılıq sıyaqlı mánilik ózgesheliklerdiń tán bolıwı olardıń qospalı til birligi ekenligin kórsetedi.

Hár bir milliy til óziniń bay sinonimlik qurallarına iye. Leksikalıq, grammatikalıq, frazeologiyalıq sinonimler tildiń biybaha baylıǵı bolıp sanaladı. Bul baylıqtan orınlı hám maqsetke muwapıq túrde paydalanılsa sóylewdiń tásirsheń hám

kórkem bolıwına alıp keledi. Sonlıqtan da shayır hám jazıwshılar, belgili sóz ustaları tildiń sinonimlik baylıǵınan orınlı túrde paydalanıwǵa úlken itibar berip kelgen. Biraq soǵan qaramastan til biliminde erisilgen nátiyjelerge qaramay, frazeologizmler sistemasındaǵı sinonimiya qubılısın izertlew máselesi aktual máselelerdiń biri bolıp qalmaqta.

Qaraqalpaq tilinde sinonim sózler M.Qálenderov tárepinen arawlı túrde izertlengen [1]. Ol 1970-jılı «Qaraqalpaq tilinde sinonimler» degen temada kandidatlıq dissertaciya jaqladı. Bul miynette qaraqalpaq tilindegi sinonimlerdiń payda bolıw jolları, sinonimlerdiń sóz shaqaplarına qatnası, frazeologiyalıq sinonimler, stilistikalıq sinonimler, sinonimlerdiń grammatikalıq ózgeshelikleri hám t.b. máseleler izertlengen.

Frazeologiyalıq sinonimiya degende birdey mánini ańlatıwshı hár qıylı dúzilmege iye frazeologizmler názerde tutıladı. Ulıwma til biliminde frazeologiyalıq sinonimler keń túrde izertlengen. Al, tyurkologiyada sinonimiya júdá az izertlengen máselelerdiń bir bolıp tabıladı. Tyurkologiyada frazeologiyalıq sinonimiya boyınsha Sh.Raxmatullaevtıń [6]. miynetin atap ótiwimizge boladı.

Sh.Raxmatullaev ózbek tilindegi frazeologiyalıq sinonimlerdi izertlew arqalı tómendegidey juwmaققa keledi: «Hár bir frazeologiyalıq sinonimlerge tuwrı hám tolıq sıpatlama beriw ushın onı basqa sinonimler menen salıstıra úyreniw zárúr». Bunda sinonimler hár tárepleme tekseriledi, olar arasındaǵı uqsaslıqlar da, ózgeshelikler de anıqlanadı. Sinonimler arasındaǵı ózgeshelikler qansha az bolsa, olardı biriniń ornına, birin jumsay beriwge múmkinshilikler ashıladı, al, kerisinshe, bolsa múmkinshilikler azayadı.

Tilimizdegi sinonimlerdiń jasalıwınıń da ózine tán ózgeshelikleri bar. Tildegi sinonimlerdiń kópshilik bólegin frazeologiyalıq sóz dizbeklerinen jasalǵan sinonimler quraydı. Frazeologiyalıq sóz dizbekleri jay sózlerge qaraǵanda obrazlı ekpressivli bolıp kórkemlikke, ótkir mánige iye bolıp keledi. Máselen quwandı degen sóz benen tóbesi kókke jetti, qorıqtı degen sóz benen jan iymnı qalmanı ókiniw degen sóz benen tilin tislew degen frazeologizmler óz ara sinonim boa aladı bul frazeologiyalıq sinonimlerdiń emocionallıq mánisi jay sózden bolǵan sinonimlerge qaraǵanda mánisi ótkir, obrazlı bolıp kelgen.

Frazeologiyalıq sinonimler kóbinese kórkem ádebiyat, publicistikada kóbirek qollanıladı. Kórkem sóz sheberleri sinonim frazeologizmlerdi ekpressivlik mániniń kúshliligine qaray óz shıǵarmalarında túrli stilistikalıq reńklerdi beriw ushın jumsaydı [5,37]. Kórkem ádebiyata jazıwshılar hám shayırlar frazeologiyalıq sinonimlerdi qollanıw arqalı aytııp atırǵan pikirdiń obrazlılıǵına hám kórkemliligine erise aladı.

Frazeologiyalıq sinonimlerdi qaraqalpaq tiliniń faktlerine súyengen halda eki túrge ajratıp úyrenemiz:

1. Frazeologizmler hám leksemalar arasındaǵı sinonimlik qatnas.
2. Frazeologizmlerdiń arasındaǵı sinonimlik qatnas.

Frazeologizmler menen jay sóz arasındaǵı sinonimler, leksika-frazeologiyalıq sinonimler dep ataladı [1,61]. Frazeologizmler leksemalardıń ekvivalenti sıpatında olar menen sinonim bolıp keledi.

Tildegi dara túrdegi leksikalıq sinonimler menen bir qatarda frazeologizmler tildiń baylıǵın kórsetedi. Olar oydı hár túrli jol menen kórkemlep, túsinikli etip beriwde de áhmiyeti úlken. Frazeologiyalıq sinonimler basqa sózlerden emocionallıq-ekspressivlik boyawı menen ózgeshelenedi. Olar basqa sózlerdiń ekvivalenti retinde stillik maqsette qollanıladı. S.T.Nawrızbäeva bir-birine jaqın mánilerdi ańlatatuǵın hám leksika-grammatikalıq dúzilisi, semantikalıq, stilistikalıq boyawları menen ajırılıp turatuǵın birliklerdi sinonim frazeologizmler dep ataydı [4,55].

Sinonim frazeologizmler qanday jaqınlıq máni bolsa da, kórkem shıǵarmalarda yaki awızeki sóylewde biriniń ornına birin almasırap qoya beriwge bolmaydı. Bunda olardıń stilistikalıq qollanıluw ózgeshiligine itibar beriw kerek.

Frazeologizmler neshe sózden turıwına qaramastan bir sózdiń, bir leksikalıq birliktiń ornına jumsalǵanlıqtan, belgili bir sózdiń sinonimlik qatarına kiredi. Máselen, sulıw-gózzal, shıraylı, kórkem; sheber - usta; anıq-belgili degen sózler qatarda jumsalatuǵın sinonim sózler. Mine usılardıń mánilik sinonimii retinde ay dese awzı bar, kún dese kózi bar (sulıw), qolı gúl (sheber), tayǵa tańba basqanday (anıq) degen frazeologiyalıq sinonimleri de tilde jiyi jumsaladı. Biraq ayırım dara sóz túrindegi variantlarına qaraǵanda frazeologiyalıq sóz dizbeginiń mánisi kórkemirek, yaǵnıy júdá, asqan sulıw, júdá sheber, ap-anıq, bep-belgili degen qosımsha mánilik boyawları menen ózgeshelenedi.

Sheber, usta degen sózler tilimizde sinonim bolıp keledi. Al adamnıń qolınan keletuǵın ónerin maqtap aytajaq bolsaq, sheber, usta sózleriniń ornına onıń kórkemlik mánileri joqarı bolǵan *aǵashtan túyme túygen, on barmaǵı ónerge pitken* sıyaqlı frazeologizmlerdi qollanamız.

Mısalı: *júregi jarılıw-qorqıw* sózi menen, *iyegi qıshımaq-dámelenbew* sózi menen sinonim bolıp keliwi bul frazeologizmlerdiń jeke sóz benen sinonim bolıwı. Al *kózleri uyasınan shıǵıp ketiw-júregi jarılıw; jelkesine shıǵırık shabıw-terisine topan tıǵıw* - bular frazeologizmlerdiń óz-ara bir-biri menen sinonim bolıwı. Óz-ara sinonim bolǵan frazeologizmler biri-birinen stillik jaqtan ajırılıp turadı. Sonlıqtan da,

kórkem shıǵarmalarda olar mánilik ótkirliğine, obrazlıǵına qaray tańlap alıp qollanıladı.

M. Nızanovtıń satiralıq gúrrińlerinde *ashıwlanıw*, *gijiniw*, *ǵázepleniw* degen sózlerdiń mánisin beretuǵın frazeologiyalıq sinonimlerdi kóplep ushıratamız:

Dúnyanıń baqırısın esitip *qara tútinim shıǵıp* kiyatırsam, xatker qız aldımnan shıǵıp tur. («Sen kúymeseń, men kúymesem...»).

Qarasam, baslıqtıń *qabaǵınan qar jawıp* tur. «Sen kúymeseń, men kúymesem...»).

Qudaydıń bergen balaları barshılıq,-dedim *qabaq shıtıp*. («Sen kúymeseń, men kúymesem...»).

–Waqt qıstaw boldı. Pay, jańaǵılardıń *zárebesin úyirgeniń* zor boldı ǵo. Men quwanıp jattım. («Kúlme maǵan»).

Taqtay aladı degen qáriydarımız únilip biraz otırdı, ún joq, tún joq, *qabaǵı qarsı jabilǵan*. («Reklama»).

Avtor *qapa bolıw*, *renjiw* mánisin beretuǵın bir topar frazeologizmlerden de ónimli paydalanǵan:

Biz erkekler menen bir shańaraqta ońısq otırıwımızǵa qaramastan, olardıń birazınıń, hátte *kewillerine malaqay kelse* de aytayıq-báriniń de quday súymeytuǵın qılıqların bajıraytıp turıp betine baspasaq bolmayın dep tur. («Erkekler haqqında shaǵım»).

Onıń esesine hayaldıń *qabaǵı mushtay boldı*. («Qátere»)

Geyde jazıwshı bayanlap atırǵan waqıyanı, qubılıstı, is-háreketti hár tárepleme súwretlep kórsetiw ushın óz ara sinonimles bolıp kelgen jeke sózdi yamasa sinonim frazeologizmlerdi de qatarlastırıp ta jumsaydı. Mısalı:

Apam biyshara onı eshegine mingizip jolǵa salıp jibergenshe *tik ayaqta turıp* xızmet qılar edi. («Qoyın dápterger qayım ǵápler»).

Bunda “*tik ayaqqa turıw*”-xızmet etiw mánisindegi frazeologizm óziniń sinonimles jeke sózi benen qatar qollanǵan.

M.Nızanovtıń satiralıq gúrrińlerinde qaharmannıń portretin, xarakterin beriwde frazeologiyalıq sinonimlerdiń túrlerin kóp ushıratıwǵa boladı:

Avtor «iseniwsheń» qaharman obrazın súwretlewde tómendegi frazeologiyalıq sinonimlerden paydalanǵan:

Men bir baladay *aq kókirek* adamman, «ana jerde *erkek túye tuwıp atır*» - dese de juwırıp kete beremen. («Kúlme maǵan»).

Bunda jazıwshı aldın *aq kókirek* frazeologizmin jumsaydı, soń «*erkek túye tuwıp atır dese juwırıw*» degen frazeologizmdi qollanǵanın kóremiz. Bul eki

frazeologizm de iseniwsheń, sada, ańgódek mánisin bildirip kelgen. Jazıwshı qaharmannıń oǵada iseniwsheń, ańgódekligin yumorlıq mánisi basım bolǵan frazeologizmdi tańlap alıp jumsaydı.

Onıń táriplewınshе Áshirbay bilegine qonǵan *súyir shıbındı óltirip kórmegen mómin* eken. («Advokat haqqında ertek»).

«Súyir shıbındı óltirip kórmegen» frazeologizmi oǵırı juwas mánisin bildirip kelgen. Frazemalardıń semantikalıq quramında yumorlıq, satiralıq máni ottenkaları bolǵanlıǵı ushın tańlap alınǵan. Avtor Áshirbaydıń kúlkili obrazın beriwde frazeologiyalıq sinonimlerden sheberlik penen paydalanǵan. *erkek túye tuwdı dese juwırıw, súyir shıbındı óltirip kórmegen* frazeologizmleri kúshli yumor-satiralıq mánini ańlatıw xızmetin atqarıp kelgen.

Jazıwshınıń satiralıq gúrrińlerinde satira hám yumor payda etiwde frazeologiyalıq sinonimlerdiń xızmeti úlken. Satiralıq shıǵarmanıń talaplarına say frazeologizmler sheberlik penen durıs tańlap alınǵan. Sonıń nátiyjesinde jazıwshı qaharmanlardıń portretin anıq súwretlewge erisken. Bul álbette kórkem sóz ustasınıń tilden paydalanıwdaǵı sheberligin kórsetedi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Қәлендеров М. Синонимы в каракалпакском языке. АҚД. Ташкент.1970;
2. Қәлендеров М. Қарақалпақ тилиндеги синонимлер. Нөкис, 1979;
3. Қәлендеров М. Қарақалпақ тилиндеги синонимлердиң грамматикалық, структуралық, лексика-семантикалық өзгешеликleri. Нөкис, 1989
4. Наурызбаева С.Т. Фразеологические единицы в каракалпакско-русском словаре. Тошкент, 1972.
5. Пирниязова А. Қарақалпақ тили фразеологиялық системасы ҳәм оның стилистикалық имканиятлары. (Монография).- Нөкис: «Қарақалпақстан» баспасы. 2020 ж, 176 бет.
6. Рахматуллаев Ш. Ўзбек тилининг баъзи масалалари Тошкент, 1966.